

geldende. Wie dat niet doet, miskent den tijd waarin hij leeft en de toestanden waarin hij geplaatst is.

„Maar alleen die overwinningen zijn werkelijk behaald, die ook goed bevestigd zijn. Ik beschouw het niet als een overwinning, als een wilde door tot het einddoel te loopen en daar een vaandel te planten, maar wel om stap voor stap voort te gaan zonder iets op te geven van het bereids bereikte. Daarom zegen ik de energie die door de radicalen is opgewekt, maar ik ga niet met hen mee in de onstuimige wijze waarop ze hun doel willen bereiken. Het is in de politiek als in de natuur: Goede planten hebben een lange ontwikkeling noodig en goede vruchten moeten lang rijpen.

„Dat mag evenwel geen verontschuldiging zijn om niets meer te doen of om niet verder te gaan.

„En nu de groote quaestie: Nu staan aan den eenen kant diegenen die met het bereikte tevreden zijn — dat zijn om zoo te zeggen de *bourgeois satisfaits* op politiek gebied — of die ten minste alle consequenties van elke daad willen afwachten alvorens verder te gaan. . En aan den anderen kant staan de vooruitstrevenden *quand même*, die eenvoudig de daad van vandaag beschouwen als een introductie voor de daad van morgen, zonder er rekening mee te houden, dat zelfs de verstandigste daad een oogenblik van consolidatie noodig heeft.

„Nu is het gevolg daarvan het uitstooten van den eene door den andere en dat is in mijn oog de groote fout van de Liberale Unie. Ik zou het heele program van de Liberale Unie kunnen onderschrijven mits dat ik vrij bleef om het als eerlijk en onafhankelijk man toe te passen en mits de formule zelf niet in tegenspraak was met de toelichting van Professor van Hamel. Wat ik de Liberale Unie niet vergeef is, dat ze zoo exclusief is, dat ze den goeden elementen, die minder kunnen presteeren dan het maximum dat ze verwacht, maar die jaren van toewijding voor haar over hebben gehad, eenvoudig eene verdere samenmerking onmogelijk maakt doordat ze die *quand même* wil binden aan een reeks formules.”

* * *

Enkele oogenblikken hield de gelijkmatige, rustige uiting van gedachten op. Toen werd ze weer opgevat:

„Ik ben volstrekt niet anti-clericaal. Ik begrijp dat het clericalisme een element is dat in de sociale samenleving, in het ethische en in het politieke leven onmisbaar is omdat het een uitvloeisel is van godsdienst en historie en dus van het gevoelsleven in de wereldgebeurtenissen, maar ik wil de Kerk in de Kerk en niet in den Staat. Ik wensch een vrije Kerk in een vrijen Staat en verzet mij slechts dan tegen het clericalisme als de Kerk usurpeert op den Staat. Ik sta dus ten opzichte van het clericalisme met het geweer bij den voet, maar het is een geladen geweer . . .

„. . . . En daarop zou ik kunnen toepassen wat ik in de Kamer heb gezegd bij de wijziging van de schoolwet, namelijk de woorden van Cromwell (met een kleine variatie): Verzoen — maar houdt je kruut droog . . .

„. . . . De grief nu die ik tegen de anti-clericalen heb is, dat hunne staatkundige beschouwingen op een negatieve politiek rusten; wat in de wereld tot ontwikkeling komt, moet zijn kracht ontleenen aan een positieve opvatting, niet aan een negatieve. Nu is het juist zoo moeilijk voor de Liberale Partij om zich te reorganiseeren omdat ze aan den eenen kant gedrongen wordt door tegenzin tegen kerkelijke overheersching — dat is een negatief principe — en aan den anderen kant door het bereiken der genereuse idealen van